

ІНСТЫТУТ ГІСТОРЫІ НАН БЕЛАРУСІ
МІЖНАРОДНЫ ДЗЯРЖАЎНЫ ЭКАЛАГІЧНЫ ІНСТЫТУТ
ІМЯ А. Д. САХАРАВА БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА
СМАЛЯВІЦКІ РАЁННЫ ВЫКАНАЎЧЫ КАМІТЭТ
РЫМА-КАТАЛІЦКІ КАСЦЁЛ У БЕЛАРУСІ

Серыя «Беларусь і Эдвард Вайніловіч»

БЕЛАРУСЬ, СМАЛЯВІЦКІ КРАЙ І ЭДВАРД ВАЙНІЛОВІЧ

*Матэрыялы
навукова-практычнай канферэнцыі*

г. Смалявічы, 7 кастрычніка 2022 г.

Мінск
«ІВЦ Мінфіна»
2022

УДК [94(476)+929Вайніловіч](082)
ББК 63.3(4Бел)я43
Б43

Серыя заснавана ў 2016 годзе

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Каваленя (наук. рэд.), *Н. В. Анофранка*,
У. М. Завальнюк, *В. Л. Лакіза*, *Н. Я. Новік*,
А. Э. Сакольчык, *Д. У. Лішай*, *У. С. Пуцік* (адк. рэд.)

Рэцэнзент:

доктар гістарычных навук, загадчык аддзела
гісторыі Беларусі IX—XVIII стст. Інстытута гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі *А. А. Мяцельскі*

Беларусь, Смалявіцкі край і Эдвард Вайніловіч :
Б43 матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі, г. Смаля-
вічы, 7 кастр. 2022 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі ; рэд. кал. :
А. А. Каваленя (наук. рэд.) [і інш.] ; У. С. Пуцік (адк.
рэд.). — Мінск : ІВЦ «Мінфіна», 2022. — 416 с. — (Серыя
«Беларусь і Эдвард Вайніловіч»).

ISBN 978-985-880-310-0.

У зборніку змешчаны даследаванні беларускіх навукоўцаў, спецыя-
лістаў па гісторыі Беларусі, прысвечаныя выдатнай асобе, рэфарматару, па-
трыёту сваёй Айчыны Эдварду Вайніловічу (1847–1928), а таксама Смалявіч-
чам і Смалявіцкаму краю.

Адрасуецца вучным, выкладчыкам устаноў вышэйшай адукацыі,
настаўнікам школ, краязнаўцам і ўсім тым, хто зацікаўлены ў вывучэнні
гісторыі нашай Бацькаўшчыны.

УДК [94(476)+929Вайніловіч](082)
ББК 63.3(4Бел)я43

ISBN 978-985-880-310-0

© Ін-т гісторыі НАН Беларусі, 2022
© Афармленне. УП «ІВЦ Мінфіна», 2022

ён ўбачыў, уразіла яго да глыбіні душы. Немцы, якія аглядалі гэты палацавы разгром, палічылі, што віноўнікаў належыць павесіць. Яны ўжо нават гатовыя былі да экзекуцыі. Аднак Вайніловіч трымаўся на гэты конт супрацьлеглай думкі. Ён прабачыў людзей за іх ганебныя паводзіны... Таму папрасіў, каб завадатары разам з чатырма сем'ямі, якія прымалі найбольш актыўны ўдзел у пагроме, пакінулі яго маёнтак. Так і сталася⁹.

На гэтым выпрабаванні лёсу не скончыліся. Праз два гады (7 ліпеня 1920 г.) гнаныя Грамадзянскай вайной Ваніловічы пасля 350 гадоў валодання зямлёй у Савічах, такіх любімых і тых, што жылі ва ўспамінах столькіх пакаленняў, пакінулі родную Айчыну¹⁰.

Выдавец мемуараў Э. Вайніловіча Януш Івашкевіч у «Прадмове» да «Успамінаў» як нельга дакладна адзначыў, што для двух пакаленняў Вайніловіч быў вялікім прыкладам і ўзорам публічнага жыцця і хрысціянскай любові.

Любові да Радзімы. Для Міншчыны, больш за ўсё да роднай зямлі. Быў, як правільна заўважыў у пасмяротных ўспамінах Ян Лютаслаўскі, «паходняй, якая асвятляла асаблівым маральным полымем», гонарам і славай нашай зямлі...¹¹

Эдвард Вайніловіч памёр 16 чэрвеня 1928 г. У канцы дзённіка ён напісаў скаванай блізкасцю смерці рукой простыя, поўныя паслушэнства, пакоры і супакою словы: «Відаць, з гэтай хваробы не выйду: на ўсё воля Божая. Э. Вайніловіч». Гэта яшчэ раз сведчыць пра яго жыццё ў Хрысце, паказвае прыклад хрысціянскай Любові да Бога і бліжняга.

⁹ Там жа. С. 150.

¹⁰ *Войнилович, Э.* Воспоминания: пер. с польск. / Э. Войнилович. — Минск, 2007. — С. 325.

¹¹ Там жа. С. 20.

Наталля Анофранка

МАЛАВЯДОМАЯ СТАРОНКА ГІСТОРЫІ РОДУ ВАЙНІЛОВІЧАЎ (ПАЧАТАК 30-х гг. XIX ст.)

У фондзе Мінскай палаты крымінальнага суда Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі сабраны дакументы ў справу пад назвай: «Дело по обвинению помещицы имени Савичи Слуцкого уезда Теофилии Войнилович в жестоком обращении с малолетней племянницей М. Одинцовой и последовавшей от этого смерти»¹. Дакументы дадзенай крымінальнай справы распавядаюць не толькі пра драматычныя падзеі, якія разгортаваліся ў маёнтку Савічы ў 1831–1832 гг., але, як значная колькасць спраў гэтага фонда, адлюстроўваюць штодзённае жыццё тагачаснага грамадства, маральныя каштоўнасці, ступень гуманнасці грамадства, механізмы ўзаемадзеяння паміж жыхарамі і судова-следчымі органамі, цэнтральнай і губернскай адміністрацыямі.

Памешчыца Тэафілія Вайніловіч, аб якой ідзе гаворка ў дадзенай архіўнай справе, была роднай бабуляй Эдварда Вайніловіча. Так, узгадваючы сваю бабулю, ён пісаў: «Теофилия Одинцова была племянницей (дочерью сестры) генерала Моравского из Зауша, женатого на сестре «Пане Коханку». Этими родственными связями объясняются определенные жизненные запросы и притязания, превышающие наличие имевшихся фондов и средств, которые к концу XVIII — началу XIX столетия имелись в Савичах <...> В начале XIX века

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 145. Воп. 2. Спр. 27.

вместо старого деревянного дворца был построен каменный дворец с мансардами и двумя башнями, что соответствует хранящемуся в архиве старому плану. В парке строились беседки для оркестра, насыпались искусственные острова, устанавливались голландские ветряные мельницы, прокладывались гроты и лабиринты, ибо все это было в Аркадии или Альбе. После смерти бабушки все пришло в запустение, остались только долги, которые последующие поколения должны были выплачивать. Бабушка Теофилия умерла, будучи в разводе с мужем, и похоронена в Слуцке. Насколько я знаю, у нее был далеко не покладистый характер; надо сказать, что семья Одинцовых в последней своей линии была удивительно неуравновешенной, невыдержанной, хотя и очень интеллигентной»².

У гэтым апісанні звяртаюць на сябе ўвагу два моманты — развод з мужам і не рахманы характар бабулі. У першай палове XIX ст. скасаванне шлюбу (развод) было справай складанай і рэдкай³, таму верагодней мела месца сепарацыя — паасобнае пражыванне сужэнцаў. Тым больш, што ў іншым месцы Эдвард Вайніловіч піша: «В 1846 г. бабушки моей уже не было в живых. Дед Антоний, вдовец, из-за болезни ног передал все хозяйство сыновьям...»⁴. Тое, што Антоній Вайніловіч быў названы ўдаўцом, сведчыць пра тое, што сапраўднага скасавання шлюбу не было. Наколькі быў не рахманы характар Тэафіліі Вайніловіч і што было прычынай для «разводу», Эдвард Вайніловіч у сваіх мемуарах не апісвае, верагодна, гэтага і не ведаў. Бабуля Тэафілія памерла недзе за два гады да ягонага нарад-

² *Войнилович, Э.* Воспоминания: пер. с польск. / Э. Войнилович. — Минск, 2007. — С. 29.

³ Падрабязна аб правілах заключэння і скасавання шлюбаў у хрысціянскіх канфесіях: *Анофранка Н. В.* Дваранкі беларуска-літоўскіх губерняў у канцы XVIII — першай палове XIX ст. / Н. В. Анофранка. — Мінск: Беларуская навука, 2016. — С. 47–70.

⁴ *Войнилович, Э.* Воспоминания. — С. 30.

жэння, дзед Антоній памёр у 1855 г. ва ўзросце 84 гадоў, калі Эдварду было 8 гадоў⁵. Іншыя сваякі, магчыма, не жадалі раскрываць старую сямейную таямніцу, асабліва, калі яна звязаная з крымінальнай справай і судом.

18 ліпеня 1832 г. у маёнтку памешчыкаў Вайніловічаў Савічы Слуцкага павета Мінскай губерні здарылася няшчасце. Памерла родная пляменніца гаспадыні Тэафіліі Вайніловіч 13-гадовая Марыя Адынец. Праз 2 дні, 20 ліпеня 1832 г., дзяўчынка была пахавана. Аднак 8 жніўня 1832 г. жыхары вёскі Савічы паведамілі мясцоваму ключвойту, што смерць Марыі Адынец не была натуральнай. Дзяўчынка памерла з-за жорсткага стаўлення да яе з боку роднай цёткі Тэафіліі Вайніловіч. Гэту інфармацыю ключвойт перадаў у Слуцкі земскі суд⁶. У сваю чаргу земскі суд 12 жніўня 1832 г. даслаў рапарт адміністрацыі Мінскай губерні, і віцэ-губернатар 17 жніўня прадпісаў Слуцкаму земскаму спраўніку «принять дело на себя и произвести строгое следствие»⁷.

На наступны дзень, 18 жніўня 1832 г. Слуцкі земскі спраўнік Шчаканаў адправіўся ва ўладанні Антонія і Тэафіліі Вайніловіч у маёнтак Савічы, каб правесці следства. Былі дапытаныя дваравыя людзі — садоўнік Лаўрэнцій Крывецкі, лакей Іван Тумаш і Захар Місевіч. Яны паведамілі, што летам мінулага 1831 г. іх гаспадыня прывезла ў маёнтак 13-гадовую Марыю Адынец. Дзяўчынка была цалкам здаровая. Пакуль Тэафілія Вайніловіч абыходзілася з ёю як трэба — з дзяўчынкай усё было добра. Аднак праз некалькі месяцаў, «возымев за что-то неудовольствие, начала с нею <...> жесточайше обходиться»⁸. Паводле дваравых людзей, памешчыца перыядычна не давала дзяўчынцы ежы ў дастатковай колькасці і загадвала лупцава-

⁵ Там жа.

⁶ НГАБ. — Ф. 145. Воп. 2. Спр. 27. Арк. 391.

⁷ Там жа. Арк. 54.

⁸ Там жа.

ць яе розгамі і бізуном (наносіць 20, 30 або нават 50 удараў за раз). Акрамя гэтага, на Марыю некалькі разоў навешвалі камяні вагой каля паўпуда. І яна з імі павінна была стаяць або хадзіць некалькі гадзін⁹.

Акрамя фізічнага ўздзеяння памешчыца Вайніловіч аказвала псіхалагічны ціск на дзяўчынку. Так, яна летам 1831 г. перад жнівом загадала садоўніку Лаўрэнцію Крывецкаму вечарам, калі будзе патушана святло і ўсе паўкладуцца спаць, апрануць беляя прасціны і ўзяць іскрысты вугаль у зубы. Пасля гэтага выпадку, недзе праз тыдзень, для беднай дзяўчынкі быў разыграны яшчэ больш страшны спектакль.

Тэафілія Вайніловіч загадала Лаўрэнцію Крывецкаму апрануць прасціны, узяць чэрап, змясціць унутр яго агонь і пайсці пад царкву на могілках, якія знаходзіліся за садамі, і там чакаць сігналу. Сама ж з дачкой Анеляй, сястрой (на мужу Казакевіч) і Марыяй Адынец выйшлі пасядзець у садзе. Тут памешчыца загадала лакею Івану Тумашу адвесці Марыю «на некалькі шагоў за сад, паставіць пры столбе, вязать ногі, а самому с мальцом Місевічам схороніцца»¹⁰. Пасля гэтага пляснула ў ладкі, што было сігналам для Крывецкага. Атрымаўшы сігнал, садоўнік у дзівосным выглядзе (у прасцінах, з чэрапам і раздзьмутым агнём) пачаў рухацца з могілак па дарожцы да Марыі Адынец. Дзяўчынка спужалася, пачала крычаць і кідацца так, што вызваліла звязаныя ногі. Тэафілія загадала яе зноў звязаць і пачала пераконваць Марыю, што «ей одной представился дьявол, ибо никто более ничего не видит»¹¹. У гэты час Крывецкі наблізіўся да дзяўчынкі, узяў яе на рукі і панёс па дарожцы да царквы, якая знаходзілася на могілках. Там паклаў на зямлю, а сам схаваўся за царкву. Урэшце Марыя вызвалілася і пабегла дадому. Аднак Тумаш і Місевіч, выконваючы загад

⁹ Там жа. Арк. 55.

¹⁰ Там жа. Арк. 54 адв.

¹¹ Там жа.

памешчыцы, напалі на яе, цягалі па садзе і зноў вадзілі на могілкі¹².

Паводле дапытаных, усе гэтыя фізічныя і псіхалагічныя жорсткасці прывялі Марыю Адынец спачатку да поўнага аслаблення здароўя, а потым і да смерці. У той жа час сведкі выступілі ў абарону памешчыка Антонія Вайніловіча. Яны заявілі, што ён ніколі не быў відавочцам гэтых учынкаў сваёй жонкі. Усё адбывалася або ў ягоную адсутнасць, або калі «сам искал от неприятной жены своей спокойствия в покоях на другом этаже дома». Таксама дваравыя заявілі, што Тэафілія Вайніловіч неабмежавальна кіруе сваім мужам і ягоным маёнткам, што стварае невыносныя ўмовы для усіх сялян і прыслугі. Першых яна прыгнечвае грашовымі паборамі і адабраннем апошняй маёмасці, а другім не дае неабходнай колькасці хлеба¹³.

Абапіраючыся на атрыманую пры допытах інфармацыю, Слуцкі земскі спраўнік звярнуўся з пытаннямі да самой памешчыцы Тэафіліі Вайніловіч. У «ответных пунктах» жанчына дала наступныя адказы: Марыя Адынец заўсёды была «продовольствована как следует». За упартасць і іншыя правіны атрымлівала пакаранне розгамі, але рэдка і не больш за 5 удараў. Дзяўчынка ніколі адна ў пакоі не спала і «пугаема не была». Выпадак заахоўвання Марыі ў садзе памешчыца прызнала, пры гэтым заявіла, што дзяўчынку не звязвалі. Прычыну гэтага ўчынку падумачыла наступным чынам: «Для внушения, чтобы всякого дня молилась Богу, от чего она уклонялась»¹⁴. Тое, што дзяўчынку цягалі па садзе і насілі на могілкі, Тэафілія адмаўляла. Выпадак паложання ў садзе пацвердзілі яе дачка і сястра. Таксама памешчыца прызнала, што для паляпшэння фігуры на Марыю некалькі разоў навязвалі невялікую цаглінку, але не камяні¹⁵.

¹² Там жа. Арк. 55.

¹³ Там жа.

¹⁴ Там жа. Арк. 55 адв.

¹⁵ Там жа.

З-за таго, што паказанні дваравых людзей і памешчыцы істотна адрозніваліся, паміж імі былі праведзены вочныя стаўкі. Так, слугі Крывецкі, Тумаш і Місевіч засталіся практычна пры сваіх папярэдніх паказаннях, «учинили малые отмены в том, что Одинцовой только один раз было до 50 ударов розгами, в прочих случаях поменьше». Яны ўдакладнілі, што абед ці вячэру дзяўчынцы было загадана не даваць, калі яна не спраўлялася з урокамі. Пасля таго, як урокі былі выкананы, ёй давалі ежу. Таксама дваравыя пацвердзілі, што прывязаныя камяні Марыя насіла, але толькі тры разы па адной гадзіне¹⁶. Тэафілія Вайніловіч, яе дачка Анеля і сястра Францішка Казакевіч таксама засталіся пры сваіх паказаннях. Адзінае, што Тэафілія і Анеля прызналіся, што каралі Марыю Адынец розгамі¹⁷.

Слуцкі земскі спраўнік дапытаў пад прысягай 14 асоб шляхецкага паходжання, аднак 12 з іх нічога не ведалі. Паказанні далі толькі вольнанаёмныя ў Вайніловічаў — лакей Фёдар Сяўрук і пакаёўка Сафія Плюшчэўская. Сяўрук сцвярджаў, што дзяўчынцы заўсёды давалі харчаванне «согласно с её летами и слабому сложению тела». Часам здаралася, калі Марыя не вывучвала ўрокі, ёй забаранялі абедаць або вячэраць. Таксама лакей пацвердзіў, што па загадзе гаспадыні садоўнік Крывецкі апрацаваў у белыя прасціны, браў вугаль з іскрамі ў зубы і пужаў Марыю Адынец. Таксама двойчы бачыў на дзяўчынцы прывязаныя камяні або цэглу. Нейкіх іншых фактаў не ведае, бо часта адлучаўся з дому разам з Антоніем Вайніловічам¹⁸.

Паводле Сафіі Плюшчэўскай Марыя Адынец бывала пакараная не толькі за не вывучаныя ўрокі, а і за іншыя дрэнныя ўчынкі¹⁹. Сама яна падчас экзекуцыі не прысутнічала,

¹⁶ Там жа.

¹⁷ Там жа. Арк. 56.

¹⁸ Там жа.

¹⁹ Там жа.

але як пакаранне выконвалі мужчыны, то чула, што дзяўчынцы «якобы для скромности были прикрываемы задние части тела», але мокрай ці сухой анучай не ведае. Таксама пакаёўка пацвердзіла, што Марыю пужалі ў садзе, але якім чынам — не бачыла. Наконт харчавання і камянёў дала такія ж паказанні, як і лакей Сяўрук. Таксама Сафія адзначыла, што ў Тэафіліі Вайніловіч вельмі запальчывы характар і яна празмерна строга абыходзіцца са сваімі сялянамі²⁰.

Па сведчанні Слуцкага земскага спраўніка, ён 15 кастычніка 1832 г. практычна скончыў следства. Аднак на наступную раніцу да яго прыйшлі Фёдар Сяўрук і Сафія Плюшчэўская. Яны прызналіся, што пад прысягай не казалі праўды, «а ныне, быв тронуты совестью, объявляют самую истину». Лакей і пакаёўка пацвердзілі, што Марыя Адынец сапраўды галадала, і не штодня жорстка каралі па некалькі разоў. Таксама яны пацвердзілі, што садоўнік ноччу насіў яе на могілкі²¹.

Рапарты аб выніках следства Слуцкі земскі спраўнік Шчаканаў 26 кастрычніка 1832 г. адправіў Мінскаму грамадзянскаму губернатару і ў Мінскае губернскае праўленне²². Сама справа была перададзена на разгляд у Слуцкі павятоваму суду, а потым у сакавіку 1833 г. адпраўлена на рэвізію ў Мінскую палату крымінальнага суда. У выніку палата паставіла, што следства па справе Тэафіліі Вайніловіч праведзена «с немаловажными упущениями, превратностями и послаблением на сторону Войниловичевой». Мінскі грамадзянскі губернатар А. фон Дрэбуш распарадзіўся працягнуць следства²³.

16 сакавіка 1833 г. Слуцкі земскі спраўнік адстаўны штаб-капітан Драбінскі, выконваючы загад губернатара, прыбыў

²⁰ Там жа. Арк. 56 адв.

²¹ Там жа.

²² Там жа. Арк. 54.

²³ Там жа. Арк. 184.

у вёску Савічы для правядзення следства па заўвагах крымінальнай палаты²⁴. Ён даведаўся, што дзяўчынку пахаваў мясцовы святар Афанасевіч. Па водгуках ён павінен быў шмат ведаць пра тое, што адбываецца ў доме Вайніловічаў і пра паводзіны самой Тэафіліі, бо ўсе сяляне і прыслуга знаходзяцца ў ягоным прыходзе, а ён сам пражывае ў некалькіх сажнях ад панскага дома. Таксама стала вядома, што Антоній Вайніловіч усё ж ведаў пра паводзіны сваёй жонкі²⁵. Аднак, «будучи кротчайшого нрава и доброго сердца, не мог удержатъ оную от исполнения её желаний», а без яе волі «ничего в доме быть не могло»²⁶.

Яшчэ раз былі дапытаны сведкі, якія ў першы раз утаілі інфармацыю. Напрыклад, Пелагея Кашубава прызналася, што на першым допыце дакладна не сказала, што бачыла і ведала. Па яе словах: «Пошла на это единственно от страха, который наводила помещица Войнилович. <...> Ежели по настоящему делу открою истину, то она меня забьёт и закопает, а поступки свои государственными деньгами засыплет»²⁷. Жанчына распавяла спраўніку Драбінскаму, што малалетнія дочки памешлага памешчыка Адынца (Анеля, Лізавета, Паўліна, Марыя і Алена) прыбылі ў дом Вайніловічаў у розны час і былі цалкам здаровыя. Аднак праз месяцы з-за частых экзекуцый дзяўчынке пачалі прыкметна слабець. За адзін раз Анеля, Лізавета і Паўліна атрымлівалі ад 10 да 30 удараў розгамі. Марыя, да якой Тэафілія Вайніловіч ставілася вельмі жорстка, магла атрымаць за дзень 50–60 удараў розгамі і бізуном²⁸, а аднойчы дзяўчынка атрымала 70 удараў. Паводле Кашубавай, калі памешчыца бачыла на яе целе вялікія барвовыя знакі, загадвала

²⁴ Там жа. Арк. 189.

²⁵ Там жа. Арк. 190.

²⁶ Там жа. Арк. 190 адв.

²⁷ Там жа. Арк. 202–202 адв.

²⁸ Там жа. Арк. 203.

прыкрываць яго мокрым палатном і біць далей, каб дзяўчынка адчувала боль, але не мела слядоў²⁹.

Пелагея Кашубава пацвердзіла, што Марыя Адынец неаднаразова абмяжоўвалася ў ежы. Ёй забаранялася сядзець за адзін стол з сямействам Вайніловічаў і сваімі сёстрамі. Дзяўчынка навінна была «довольствоваться пищей для прислуги». Здаралася, што дзяўчынку ўвогуле не кармілі 2–3 дні³⁰. Таксама служанка пацвердзіла, што на рукі і плечы Марыі вешалі два камяні па 15 фунтаў, «будто бы она горбата». Хаця на самой справе дзяўчынка «красотою своего тела отличалась от всех родных сестер»³¹.

Акрамя ўдакладнення інфармацыі, якая ўжо фігуравала ў следчых дакументах, Пелагея Кашубава распавяла пра апошнія гадзіны жыцця Марыі: «В тот день, когда душа Марии перенеслась в вечность, дочь помещицы Войнилович Анеля, войдя в ту самую комнату, где слабая Мария сидя, едва держала книгу в руках, и смотрела на заданный для выучивания урок, ударила Марию розгой 5 раз по голове и плечам. И когда Мария через несколько минут после этого упала на пол мёртвою, то сначала Анеля, а потом и я сама брызгали ей водой в глаза, что она находится в обмороке»³².

20 сакавіка 1833 г. Слуцкім земскім спраўнікам Драбінскім былі ўзяты паказанні родных сёстраў Марыі Адынец. Найбольш падрабязныя адказы дала 14-цігадовая Анеля Адынец. Так, яшчэ ў 1831 г., калі быў яшчэ жывы іх бацька, цётка Тэафілія Вайніловіч узяла да сябе на выхаванне Анелю, Марыю і Алenu. Праз тры месяцы, калі Геранім Адынец памёр, цётка узяла да сябе яшчэ дзвюх сясцёр — Лізавету і Пашліну. У гэты

²⁹ Там жа. Арк. 203 адв.

³⁰ Там жа.

³¹ Там жа. Арк. 204.

³² Там жа. Арк. 204 адв.

час Тэафілія Вайніловіч абыходзілася з дзецьмі найлепшым чынам³³.

Па словах Анелі, усё змянілася ў адзін дзень, калі выпаў быў снег. Цётка загадала, каб сёстры, за выключэннем 5-цігадовай Алёны, за адзін дзень «выплели для себя из средней толщины ниток по одному чулочку». Аднак ніхто з дзяўчынак не змог выканаць гэты загад. Тады Вайніловіч разлавалася і адправіла іх у дом да сваёй роднай сястры (другой цёткі) Францішкі Казакевіч. Там чатыры сястры жылі да 18 або 20 снежня. Пасля вяртання Тэафілія пасяліла іх побач з сабой на першым паверсе. Месяц прайшоў спакойна, але потым цётка пачала загадваць дзяўчынкам у дзень вывучаць на памяць 1 друкаваны аркуш на французскай мове і 3 аркушы на польскай мове. Калі заданне не выконвалася, цётка Тэафілія загадвала дваравым людзям секчы іх розгамі. За кожны не вывучаны ці недастаткова вывучаны ўрок — 10 удараў. Часам дзяўчынка з-за не зробленых заданняў атрымлівалі па 30–40 удараў кожная³⁴.

З-за гэтых пастаянных экзекуцый сёстры сталі слабець і вучыліся ўсё горш. У выніку Вайніловіч зноў адправіла сясцёр да Францішкі Казакевіч. Разам з імі перадала мех аўсянай крупы, «с тем, чтобы кроме овсянки нам ничего не давали». Аднак цётка Францішка ўтрымлівала пляменніц найлепшым чынам. У доме Казакевіч яны пражылі ла Вялікай суботы, а потым зноў вярнуліся ў дом Вайніловіч, дзе Тэафілія зноў пачала навучаць іх розным прадметам. І калі ўрокі былі недастаткова вывучаны, дзяўчынак зноў секлі розгамі.

Аднойчы Тэафілія Вайніловіч задала сёстрам шмат урокаў, а сама адправілася ў госці ў вёску Парышэва Мінскага павета. Перад ад'ездам яна пагражала, што пакарае, калі ўрокі не будуць вывучаны. Калі памешчыца вярнулася праз два тыдні,

³³ Там жа. Арк. 221.

³⁴ Там жа. Арк. 221 адв.

яна вырашыла, што ўрокі вывучаны недастаткова. Першай білі Марыю (20 удараў розгамі і 10 удараў бізуном)³⁵. Аднак падчас экзекуцыі прышло паведамленне, што да Тэафіліі Вайніловіч едуць госці. У выніку астатнія пляменніцы засталіся без пакарання, а збітую Марыю проста замкнулі на другім паверсе ў вузкім пакоі. Памешчыца загадала дваравым людзям акрамя яменнага супу і кавалка хлеба Марыі нічога не даваць. Госці былі ў доме Вайніловіч даволі доўга, і ўвесь гэты час дзяўчынка была пад замком. Па словах Анелі Адынец: «Наконец гости уехали, тогда наказала розгами и нас»³⁶.

Пасля ад'езду гасцей Марыю Адынец з-пад замка не выпусцілі. Праз тыдзень пакаёўка Плюшчэўская ўгаварыла дачку памешчыцы Анелю Вайніловіч узяць у маці ключ ад шафы ў бібліотэцы, каб змяніць Марыі «черное белье»³⁷. Калі Тэафілія пра гэта даведалася, што дачка брала ключ, яна збіралася яе спачатку пакараць розгамі, але «наказала линейкой по рукам». А няшчасная дзяўчынка заставалася замкнёнай яшчэ два тыдні. Анеля Адынец наступным чынам апісала ўтрыманне сястры: «В черном белье, спала все время на полу, имея только одну маленькую головную подушку. И имела на боках множество маленьких гниющих ранок, производивших запах. В этой комнате Мария ела и тут же испражнялась»³⁸. Толькі калі ў госці прыехала цётка Францішка Казакевіч, яна ўправадзіла Тэафілію паставіць у пакой Марыі сафу.

Нарэшце Марыю выпусцілі, але да агульнага стала яе не дпускалі. Дзяўчынка была вельмі знясілена і не магла вывучыць урокі так, каб задаволіць цётку. З-за гэтага яе зноў білі розгамі. Часам Тэафілія самаручна біла Марыю розгамі па ва-

³⁵ Там жа. Арк. 222.

³⁶ Там жа. Арк. 222 адв.

³⁷ Там жа.

³⁸ Там жа. Арк. 223.

чах. Адночы гэту сцэну застаў Антоній Вайніловіч, які зрабіў жонцы заўвагу, на што тая заявіла, што «она тетка и лучше знает как детей учить». Самы трагічны момант Анеля Адынец апісала наступным чынам: «А напоследок, когда сестра Мария была изнурена и едва могла жить, приказала (Теофілія Вайніловіч — А. Н.) какому-то еврею дать три порошка. И такую слабую заставила еще учить книгу. И как она сделалась уже почти мертвой <...> приказала дочери Анеле ударить ее по голове и лицу розгами. И когда Мария по слабости не смогла такое наказание перенести, упала на землю без чувств. Тогда Войнилович приказала дочери и служанке брызгать ей в глаза. Мария 4–5 часов оставалась неподвижною, а потом начала стонать. Войнилович узнала от людей, что Мария переселяется в вечность, но еще есть дыхание. Зашла к ней и удостоверилась, что Мария умирает, заплакала и сказала: “Прости, Мария. Мы может перед тобой виновны, а мы тебе прощаем”. После чего через несколько минут совершенно окончила жизнь»³⁹.

На пытанне пра ролю Антонія Вайніловіча дзяўчынка дала адказ: «Дядя мой Войнилович всего того, что делала тетка Теофиля Войнилович, звать не мог, так как часто отлучался из дома по делам. А комнаты постоянно запирали на замок. В день, когда сестра умерла, помещика дома не было»⁴⁰.

Пасля адказаў Анелі Адынец перад Слуцкім земскім спраўнікам Драбінскім паўстала пытанне пра датычнасць дачкі Тэафіліі Вайніловіч Анелі да смерці Марыі. Верагодна сама Анеля заявіла, што ў той дзень, калі памерла стрыечная сястра, яна гасціла ў цёткі Францішкі Казакевіч. У выніку Драбінскі зрабіў запыт да двараніна Аляксандра Казакевіча, ягонай жонкі Францішкі і дачкі Крысціны — ці сапраўды ў той дзень, калі

³⁹ Там жа. Арк. 223 адв. — 224 адв.

⁴⁰ Там жа. Арк. 224–224 адв.

Марыя памерла, Анеля Вайніловіч знаходзілася ў іх доме?⁴¹. Сянікі пацвердзілі, што Анеля прыехала да іх раніцай і гасціла ўвесь дзень. А ў Савічы была адвезена цёткай пасля заходу сонца. Тады Францішка Казакевіч даведлася, што Марыя Адынец памерла⁴².

Такім чынам, прыгонная Пелагея Кашубава і сёстры Анеля і Лізавета Адынец абвінавачвалі Анелю Вайніловіч у датычнасці да смерці Марыі. Сям’я сваякоў Казакевічаў наадварот пацверджала, што дачка Тэафіліі ў той трагічны дзень гасцявала ў іх доме. Спраўнік Драбінскі правёў вочную стаўку, на якой Анеля Вайніловіч «уличала Анелю и Елизавету Одынцовых, что она действительно при смерти Марии в доме не находилась». У выніку сёстры Адынец пацвердзілі: «Анелі Войнилович при смерти Марии в доме не было, но про то при первоначальных допросах показали по запоминанию»⁴³.

Пакуль вялося следства памешчыца Тэафілія Вайніловіч знаходзілася пад наглядам паліцыі ў Мінску. Па даручэнні Мінскага паліцмайсра 8 красавіка 1833 г. да яе быў камандаваны акушэр Мінскай урачэбнай управы, каб у прысутнасці прыстава Тамковіча правесці медыцынскі агляд. У адпаведным дакуменце было адзначана: «Упомянутая помещица действительно одержима одышкой (asthma) и вместе страдает хроническим ревматизмом в ногах. От какой болезни ей нельзя выходить из квартиры. Во удостоверении чего сей акт свидетельства собственноручным подписанием утверждаю. Минской врачебной управы акушер Вильгельм Данилов сын Гиндейбург»⁴⁴.

Акрамя стану здароўя для разгляду справы ў судовых інстанцыях неабходна было вызначыць узрост Тэафіліі Вайніловіч.

⁴¹ Там жа. Арк. 334.

⁴² Там жа. Арк. 335 адв.

⁴³ Там жа. Арк. 336.

⁴⁴ Там жа. Арк. 182.

Слуцкі земскі спраўнік склаў адпаведны запыт і 12 красавіка 1833 г. атрымаў адказ ад Мінскай рымска-каталіцкай духоўнай епархіі. У дакуменце гаварылася: «На отношение ваше от 6 апреля <...> коим требуете выправки из книг метрических моей слупкой церкви о рождении госпожи Теофилии Войнилович, урожденной Одынцовой, и отослании оной в Минскую уголовную палату. Имею честь донести, что по справке в книге метрики сказанная Войнилович не находится записанная. Хотя двух ее меньших братьев Карла 1776 г., а Геронима 1779 г. в книгах метрики помещены. Из чего заключить только можно, что рождение Войнилович должно было случиться около 1770 г.»⁴⁵ Такім чынам, памешчыцы было крыху больш за 60 гадоў, калі яна ўзяла да сябе на выхаванне пляменніц.

Разгляд справы Тэафіліі Вайніловіч судова-паліцэйскімі інстанцыямі расцягнуўся да 1836 г. Памешчыца абвінавачвалася ў тым, што яе жорсткае абыходжанне з малалетняй пляменніцай Марыяй Адынец сталі прычынай смерці дзяўчынкі⁴⁶. Сама Вайніловіч заяўляла, што ўсе паўтара года пражывання пляменніцы ў яе доме дзяўчынка была хворай. Яна атрымлівала лёгкае пакаранне розгамі толькі за непаслухмянасць. Мерцвяком Марыю пужалі, каб узмацніць у ёй пабожнасць⁴⁷.

Усе судовыя інстанцыі, якія разглядалі гэту справу, прызналі Тэафілію Вайніловіч вінаватай, але прапанаваныя пакаранні крыху адрозніваліся. Так, Мінская палата крымінальнага суда пастанавіла: Тэафілію Вайніловіч «за означенное обращение с Одынцовой, коим могла ускорить ей смерть», утрымліваць у астрозе 12 тыдняў за кошт мужа, а потым прадставіць царкоўнаму пакаянню. Пасля гэтага пакінуць жанчыну ў месцы пражывання «с воспрещением навсегда управлять и заниматься воспитанием детей». Дачка Тэафіліі Вайніловіч была

⁴⁵ Там жа. Арк. 279.

⁴⁶ Там жа. Арк. 391.

⁴⁷ Там жа. Арк. 391 адв.

прызнана невінаватай. А вось у адносінах да Антонія Вайніловіча палата пастанавіла: «Мужу Войнилович в присутствии уездного суда подтвердить, чтобы впредь не подпускал жену свою к незаконным распоряжениям, жестокому обращению, под ответственность по законам»⁴⁸. Сяўрука і Плюшчэўскую, «виновных в клятвопреступлении и изменении показаний»⁴⁹, прадставіць царкоўнаму пакаянню і ў будучым не браць у сведкі. Прыгонных Крывецкага, Тумаша, Місевіча, Кашубаву «за изменение ими показаний выдержать всех по 4 недели в остроге на их содержании» і таксама не браць у сведкі.

Губернскі пракурор са свайго боку запатрабаваў: «Войнилович вменить в наказание содержание под арестом. По предмету ускорения смерти Одынцовой оставить в сильнейшем подозрении. Определить ей вместе с церковным покаянием вешдальнее пребывание в монастыре с тем, чтобы муж ее давал на содержание <...> Помещика Войниловича по предмету знания о поступках жены своей оставить в подозрении. В прочих же частях согласился с заключением палаты»⁵⁰.

Мінскі грамадзянскі губернатар пагадзіўся з пастановай крымінальнай палаты, а таксама прызнаў правільным заключенне губернскага пракурора⁵¹. Са свайго боку прапанаваў: «Войниловичову отдать в монастырь не навсегда, а на три года. А потом оставить на жительство в уездном городе под надзором полиции. Воспретить навсегда пребывание в имении и о нем распоряжаться»⁵². Тое, што датычылася прыгонных, якія мянялі свае паказанні, губернатар адзначыў: «Ибо упомянутые люди, будучи крепостными, <...> принуждены были делать показания <...> сообразно воле своих господ. А пото-

⁴⁸ Там жа. Арк. 392.

⁴⁹ Там жа.

⁵⁰ Там жа. Арк. 392 адв.

⁵¹ Там жа.

⁵² Там жа. Арк. 393.

му помянутых дворовых людей, яко бывших в стеснительных обстоятельствах за разнообразные при следствии показания, полагает оставить без наказания»⁵³.

12 чэрвеня 1834 г. Мінскі грамадзянскі губернатар справу памешчыцы Тэафіліі Вайніловіч падаў на разгляд у Сенат. Гэта вышэйшая судовая інстанцыя 20 студзеня 1835 г. зрабіла пастанову, якую 7 студзеня 1836 г. атрымалі Мінскі грамадзянскі губернатар і Мінская палата крымінальнага суда⁵⁴. У сенацкім указе адзначалася: «Войнилович достаточно уличается не только в крайней жестокости обращения ее с умершей племянницей. Но в таких злонравных и безрассудных поступках с нею, которые в юном возрасте непосредственно могли быть причиной преждевременного прекращения ее жизни»⁵⁵. Сенат пастанавіў: падсудную Тэафілію Вайніловіч назаўсёды пазбавіць права распараджацца і сваімі ўласнымі прыгоннымі, і прыгоннымі мужа. На падставе Літоўскага Статута (раздзел XI арт. 27 і 28) і «Свода законов уголовных» (Т. XV арт. 105) — на год змясціць яе ў турму за кошт мужа, а потым для ачышчэння сумлення перадаць духоўнаму начальству для царкоўнага пакаяння⁵⁶. Мужа яе, Антонія Вайніловіча, які ведаў пра ўчынкі жонкі, пакінуць у падазрэнні. З маёнтка Вайніловіча на карысць сясцёр Адынец спагнаць грашовую суму, прысуджаную крымінальным судом. Таксама ў сенацкай пастанове адзначалася: «Буде сестры Одинцовы поныне находятся в доме Войнилович, то их губернскому правлению немедленно отобрать. И поручить особому попечению предводителя дворянства. 6) О вольных людях служивших у Войнилович Севрук и Плющевской, касательно предания их церковному покаянию с недопущением впредь в свидетели, утвердить решением уго-

⁵³ Там жа.

⁵⁴ Там жа. Арк. 392.

⁵⁵ Там жа. Арк. 293 адв.

⁵⁶ Там жа.

ловной палаты. А крепостных людей, кои показания свои без присяги изменяли, очевидно с повода на управление владельца, согласно мнению губернатора оставить без наказания»⁵⁷.

Ідэалізацыя сваіх продкаў — з’ява нярэдка. Не пазбегнуў гэтага і Эдвард Вайніловіч. У сваіх «Успамінах» ён пісаў: «Мой род на мне заканчивается. Известно всем, что на нашем нармени нет человеческой обиды, не тяготеет над ним ни одна людская слеза, разве только одна моя слеза упадет»⁵⁸. У той жа час, даючы характарыстыкі сваім продкам па бацькоўскай лініі Вайніловічам, ён дакрануўся да сямейнай таямніцы, змест якой яму, верагодна, быў невядомы.

⁵⁷ Там жа. Арк. 394.

⁵⁸ *Войнилович, Э.* Воспоминания. — С. 28.